

УДК 2-53/56+[2-45 : 17.022.1]

Валентина Бодак

Релігійна обрядовість і сімейні цінності: єдність минулого і сьогодення

Анотація: Стаття присвячена проблемі релігійної обрядовості як чинника і фактора життя сім'ї в її минулому і сьогоденні. Метою статті є обґрунтування релігійної обрядовості як цінності в життєдіяльності сім'ї, визначення її ролі крізь призму свободи совісті і віросповідань, відображення соціокультурних трансформацій взаємозв'язку релігійної обрядовості та цінностей сім'ї в єдності традиції і сучасності. Використання історичного методу в роботі дозволило визначити культурно-історичні, цивілізаційні обставини, які обумовлюють зміст і структуру релігійної обрядовості у взаємозв'язку із розвитком сім'ї та сімейними цінностями в єдності традиції і новацій. Наукова новизна роботи полягає у визначенні та обґрунтуванні беззаперечної цінності емоційно-естетичної атмосфери сім'ї та екзистенційної комунікації, яка досягається між членами сімейної спільноти в процесі та під впливом релігійного обрядодійства.

Релігійно-обрядове спілкування як в межах сім'ї, так і поза нею є процесом обміну певними почуттями й знаннями її членів. Це можливе лише за умови, якщо між членами сім'ї (у системі: батьки – діти – онуки), які здійснюють таке спілкування, встановлюються не просто взаємопорозуміння, а й єдність думки щодо віроповчального та емоційного змісту того чи іншого обрядового дійства, коли збігаються переконання комунікаторів щодо результатів цієї духовної діяльності як цінностей (ідеї, думки, ідеали, почуття, настрої тощо). Відображаючи

такі цінності за допомогою символічних засобів, що впливають на емоційно-чуттєву сферу як дорослих, так і молодших членів сім'ї, обряди стимулюють появу і розвиток почуттів, переживань і настроїв, які відповідають цим цінностям. У комунікативному спілкуванні під час різноманітних обрядових дій (щоденна спільна молитва, читання молитовних текстів, поховально-поминальні обряди, хрещення, вінчання, освячення житла тощо) члени сім'ї вступають у специфічний різновид відносин між собою. Процеси їх спілкування і відносини реалізуються при цьому через такі соціально-психологічні механізми, як навіювання, переконання, наслідування і стереотипізація. Спільність значимих для членів сім'ї у спілкуванні переживань значною мірою сприяє їх духовному єднанню і зближенню, налагодженню та зміцненню внутрішніх, так і зовнішніх стосунків (в межах сім'ї і поза нею). Сім'я як соціальна та водночас обрядова спільнота живе за законами групової психології, котрій притаманне зміцнення настрою в почуттях «Ми». Саме під впливом спільно виконаного обрядодійства відбувається формування та об'єктивація релігійної свідомості в діяльності сім'ї та її членів – як зв'язок свободи та обов'язку, цілісного та часткового, загального та окремішнього.

Родина та сімейна релігійна обрядовість залишається однією із найважливіших цінностей в житті людини та спільноти. Звернення до сімейних традицій релігійної культури дозволяє віднайти духовні засади для подальшого розвитку суспільства у сучасну постіндустріальну епоху. Перспективою подальших досліджень є обґрунтування з точки зору релігії традиційних сімейних цінностей та їх соціокультурних трансформацій у сьогоденні.

Ключові слова: релігійна обрядовість, свобода, сім'я, спільнота, традиція, цінності.

Valentyna Bodak

Religious ritualism and family values: the unity of the past and present

Summary: The article is devoted to the problem of religious ritualism as a constituent and factor of family life in its past and present. The purpose of the article are the substantiation of religious rituals as values in the life of the family, the definition of its role through the prism of freedom of conscience and beliefs, the reflection of socio-cultural transformations of the relationship of religious rituals and family values in the unity of tradition and modernity. The use of the historical method in the work allowed us to determine the cultural-historical, civilizational circumstances that determine the content and structure of religious rituals in conjunction with the development of the family and family values in the unity of traditions and innovations. The scientific novelty of the work lies in the definition and justification of the unconditional value of the emotional-aesthetic atmosphere of the family and existential communication, which is achieved between members of the family community in the process and under the influence of a religious ritual.

Religious and ritual communication both within and outside the family is a process of exchange of certain feelings and knowledge of its members. This is only possible if the family members (in the system: parents – children – grandchildren), who make such communication, establish not only mutual understanding but also the unity of thought about the religious and emotional content of a ritual act, when the convictions of communicators coincide on the results of this spiritual activity recognized as values (ideas, thoughts, ideals, feelings, mood, etc.). By displaying such values with the help of symbolic means that affect the emotional and sensory sphere of

both adults and younger family members, rituals stimulate the emergence and development of feelings, experiences and moods that meet these values. In communicative communication during the various ritual actions (joint daily prayers, reading prayer texts, funeral ceremonies, baptism, wedding, sanctification of housing, etc.), family members enter into a specific kind of relationship between themselves. The processes of their communication and relations are realized through such socio-psychological mechanisms as suggestion, persuasion, imitation and stereotyping. The shared experiences significant for family members in communication greatly contribute to their spiritual unity and rapprochement, the establishment and strengthening of internal and external relations (within and outside the family). The family as a social and, at the same time, the ritual community lives according to the laws of group psychology, which is characterized by strengthening of the mood in the feelings of "We". It is under the influence of jointly performed ritual that the formation and objectification of religious consciousness in the activity of the family and its members takes place as a connection of freedom and responsibility, holistic and partial, general and separate. The family and family religious ceremonies remain one of the most important values in human life and community. Appeal to the family traditions of religious culture allows us to find spiritual foundations for the further development of society in the modern post-industrial era. The prospect for further research is the justification from the point of view of religion of traditional family values and their socio-cultural transformations in the present.

Key words: religious ritual, freedom, family, community, tradition, values.

Постановка проблеми: Цивілізаційні обставини початку ХХІ ст. визначають як пріоритетні ціннісні, ідейні, національні,

морально-етичні, релігійні чинники в суспільному житті і впливають на процес особистісного життя, яке починається в сім'ї. Найближчу перспективу цивілізаційного розвитку людства і, відповідно, української спільноти в ньому М. Михальченко визначає у протиставленні: глобальний конфлікт чи діалог? [Михальченко 2004: 296], що у відповіді передбачає перспективу діалогу як взаємодії цивілізацій. Однак, сучасний світ, як зазначає Н. Скотна, є цивілізаційно розколотим, і сучасна людина, незалежно від віку, території проживання, расової, етнічної, релігійної приналежності живе в умовах розколотої цивілізації [Скотна 2005]. Зв'язок людини і культурно-історичних, складних цивілізаційних обставин її особистого і суспільного життя формує соціально важливі ціннісні орієнтації, серед яких чи не найважливіші пов'язані з життям сім'ї та її членів.

У культурно-історичних умовах розвивається система релігійної обрядовості, в єдності традицій минулого і сьогодення формується простір її сімейного впливу.

Процеси цивілізаційного розвитку національної спільноти у сучасному глобалізаційному світі актуалізували питання сім'ї та сімейних цінностей – потреба створення і зміцнення самої сім'ї, народження і виховання дітей в чеснотах земного і Божественного, встановлення і збереження зв'язків із спільнотами вищого порядку. До системи цінностей сім'ї входить сімейна обрядовість, яка тісно пов'язана із матеріальною та духовною культурою національної спільноти, її історією, світоглядом, ментальністю тощо. Сімейні обряди ініціюють повсякденні важливі моменти буття людини та спільноти, з якою вона себе ідентифікує, адже сім'я – це найнижча ланка у структурі нації у градації історичних визначень: сім'я – рід – община – плем'я – етнос (субетнос) – нація. Таким чином,

цінності сім'ї як спільноти постають перед нами як цінності національні. Проблема сучасних етнонаціональних спільнот полягає у збереженні власної ідентичності, що закладено у специфіці релігійної обрядовості, природа якої пов'язана із пізнанням людиною та спільнотою себе і світу навколо себе.

Сімейні традиції можуть мати чисто світське, мирське спрямування, однак здебільшого вони пов'язані із релігійною обрядовістю конфесії, до якої належить сім'я. Формування сімейних обрядів є історично та культурно обумовленим, а функціонування пов'язане із інституціями Церкви та Держави, їх взаємодією, що забезпечує особистості свободу совісті та віросповідання і постає як свобода вибору релігії, відправлення релігійного культу і виявляє себе як внутрішня здатність особистості до релігійного самовизначення й самореалізації, як її природне право. Таким чином, важливість досліджуваної проблеми визначена її міждисциплінарним характером, глибоким екзистенційним змістом, культуротворчим спрямуванням, а також кризою традиційної сім'ї та релігійності, появою нових релігійних явищ тощо.

Стан розробленості проблеми. Проблеми релігійної обрядовості, її походження та закономірностей розвитку, місце у системі духовної культури і роль в соціалізації особи досліджували українські та зарубіжні філософи, релігієзнавці, культурологи, зокрема: Ю. Бромлей, С. Булгаков, А. Вебер, Є. Дулуман, М. Еліаде, М. Закович, А. Колодний, Б. Лобовик, М. Лоський, Е. Тейлор, Д. Угринович, І. Яблоков та ін.

У більшості праць релігійна обрядовість розглянута у контексті структурних елементів релігії, діяльності Церкви, а між тим релігійний культ утверджує цінності сім'ї, виховання, традиції, культури тощо.

Попри теоретичну і практичну значимість зробленого у сфері пізнання

релігійно-обрядового феномену, проблема релігійної обрядовості як сімейної цінності ще недостатньо вивчена, що й обумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є обґрунтування релігійної обрядовості як цінності в життєдіяльності сім'ї, визначення її ролі крізь призму свободи совісті і віросповідань, відображення соціокультурних трансформацій взаємозв'язку релігійної обрядовості та цінностей сім'ї в єдності традиції і сучасності.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні та обґрунтуванні беззаперечної цінності емоційно-естетичної атмосфери сім'ї та екзистенційної комунікації, яка досягається між членами сімейної спільноти в процесі та під впливом релігійного обрядодійства.

Основний виклад. В осмисленні сучасних модернізаційних процесів базовими є типологічні поняття «традиція» і «сучасність». Для традиції у сферах культури, духовного життя суспільства, збереження національно-культурної самобутності сучасних народів, культурної (етнокультурної) ідентичності модернізаційні процеси вочевидь створюють ситуацію виклику. Однак традиція допомагає зняти загрозу соціальної дезорганізації, а індивідуальна свобода може виявитися не лише у відмові від традиції або її подоланні, але й у раціональному інноваційному її сприйнятті і використанні. Важливим є питання релігійних традицій та їх ролі і функціонування у різних сферах життя людини та спільноти, однією із історичних форм якої є сім'я.

Збереження в інституті сім'ї та ціннісних настановах її життєдіяльності культурної спадщини, релігійних традицій, що можливе шляхом пізнання особливостей релігійної обрядовості, визначення її соціальної ролі і значення у викликах сього-

дення, – єдино реальний шлях відродження нації, знаходження нею справжніх орієнтирів розвитку [Феномен нації: основи життєдіяльності 1998: 189].

У процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування та широкую життєдіяльність як соціального інституту. У цій ролі сім'я виконує в суспільстві такі функції: господарсько-економічну – планування сімейного бюджету, організація діяльності, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї; репродуктивну – продовження людського роду через народження дітей; комунікативну – створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрішньо сімейного спілкування; виховну – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям; рекреативну – організація вільного часу та відпочинку дитини, розвиток інтересів і потреб її членів; психологічну – психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних та психічних сил членів родини, витрачених в різних стресових ситуаціях [Лукашевич 1998]. Таким чином, комунікативна функція сім'ї передбачає створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психоемоційного відтворення сил членів сім'ї, внутрішньо сімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї в цілому з оточуючим мікро- і макросередовищем, а також її спілкування з духовними та інтелектуальними надбаннями суспільства.

Велике значення для психологічного клімату сім'ї має внутрішнє сімейне спілкування, комунікативні зв'язки як всередині сім'ї, так і в стосунках із зовнішнім щодо неї соціокультурним та природним середовищем. Сімейний мікроклімат, на

який впливають стійкий позитивний емоційний настрій, взаєморозуміння, доброзичливість, позначається на настрої членів сім'ї, загальному стилі їхнього життя.

Спілкування, комунікативна діяльність є беззаперечною цінністю людського буття, є виявом людської екзистенції, однією із потреб людини і, водночас, засобом їх задоволення – як базових, так і вищого порядку (самоактуалізація). У процесі спілкування в межах сім'ї закладаються в особистості цінності життєвого успіху, складовою якого, на думку Д.Гоулмана, є розвиненість емоційного інтелекту як сукупність життєво необхідних здібностей, основними з яких є спроможність стримати емоційний імпульс, розгледіти сокровенні почуття іншої людини, згладити гострі кути у стосунках [Гоулман 2018: 30]. Вимоги емоційного виховання у його зв'язках з етично-моральним, естетичним в сім'ї вповні забезпечує релігійно-обрядове спілкування.

Релігійно-обрядове спілкування як в межах сім'ї, так і поза нею є процесом обміну певними почуттями, емоціями та знаннями її членів. Це можливе лише за умови, якщо між членами сім'ї (у системі: батьки – діти – онуки), які здійснюють таке спілкування, встановлюються не просто взаємопорозуміння, а й єдність думки щодо віроповчального та емоційного змісту того чи іншого обрядового дійства, коли збігаються переконання комунікаторів щодо результатів цієї духовної діяльності як цінностей (ідеї, думки, ідеали, почуття, настрої тощо). Відображаючи такі цінності за допомогою символічних засобів, що впливають на емоційно-чуттєву сферу як дорослих, так і молодших членів сім'ї, обряди стимулюють появу і розвиток почуттів, переживань і настроїв, які відповідають цим цінностям. У комунікативному спілкуванні під час різноманітних обрядових дій (щоденна спільна молитва, читання молитовних

текстів, поховально-поминальні обряди, хрещення, вінчання, освячення житла тощо) члени сім'ї вступають у специфічний різновид відносин між собою. Процеси їх спілкування і відносини реалізуються при цьому через такі соціально-психологічні механізми, як навіювання, переконання, наслідування і стереотипізація. Спільність значимих для членів сім'ї у спілкуванні переживань значною мірою сприяє їх духовному єднанню і зближенню, налагодженню та зміцненню внутрішніх, так і зовнішніх стосунків (в межах сім'ї і поза нею). Таким чином, колективний сімейний характер здійснення обрядів загострює відчуття, почуття і сприймання кожного її члена, активізує його мислення і волюві якості.

Сім'я у процесі виконання релігійного обрядодійства постає первинною релігійною спільнотою, яку об'єднують не лише кровні, родинні стосунки, але й спільне виконання ритуальних дій, поєднання та узгодження власних інтересів із загальними.

Сім'я як соціальна та, водночас, обрядова спільнота живе за законами групової психології, котрій притаманне зміцнення настрою в почуттях «Ми». Це «Ми» постійно пов'язується в свідомості члена сім'ї з обрядом, через який здійснюється розрядка негативних емоцій і на їх місці з'являються впевненість, оптимізм, бадьорий настрій, почуття сили цієї маленької спільноти, якою опікуються «свої» божества, під впливом адресованого їм обряду. Саме під впливом спільно виконаного обрядодійства відбувається формування та об'єктивація релігійної свідомості, реалізація релігійної віри в діяльності сім'ї та її членів – як зв'язок свободи та обов'язку, цілісного та часткового, загального та окремішнього.

Обґрунтовуючи феномен релігійної обрядовості у сучасній теорії модернізації, визначальними є пошук загальних закономірностей і зосередження дослідницької уваги

на свідомості (самосвідомості) суб'єкта цієї обрядовості і цивілізаційного процесу.

Підростаюче покоління, набуваючи соціального досвіду в сімейній релігійній діяльності, водночас включається в багатогранні суспільні відносини. Крім того, зростає власна активність особистості, самостійність щодо вибору соціальних цінностей, середовища, якому віддається перевага, видів діяльності, що відіграє в сукупності істотну роль у процесі соціалізації та виховання.

Варто сказати, що у соціалізуючому процесі обрядодійства індивід не лише включається у систему суспільних відносин шляхом оволодіння необхідними соціально-типовими, соціально-значущими якостями, але й набуває неповторних, унікальних рис, а це свідчить, що соціалізація – це ще й процес індивідуалізації особистості, набуття якої супроводжується екзистенційними ситуаціями вибору.

На нашу думку, індивідуалізація є невід'ємною частиною соціалізації, що передбачає двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, її включення в систему суспільних відносин шляхом засвоєння як соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість.

Передача і засвоєння релігійної традиції здійснюються різними способами – через виховання, практичну науку, мову, пряме наслідування, копіювання тощо. Релігійна обрядовість у сімейному функціонуванні акумулює і транслює загальноприйнятні і розповсюджені ідеї, принципи, зразки поведінки, спосіб мислення і відчуття, що входить до структури духовної культури народу. Концентруючи соціальний досвід, ці традиції виступають однією із форм спадкового зв'язку минулого, те-

перішнього і майбутнього. У процесі суспільного розвитку відбувається подальший розвиток і вдосконалення культури, створюються нові культурні цінності, виникають традиції, які концентрують новий досвід, утворюючи об'єктивну форму суспільного розвитку. Таким чином, поняття «традиція» і «сучасність» не виключають один одного, оскільки традиція передбачає не тільки наслідування, але й новаторство. Будь-яке суспільство являє собою поєднання власних традиційних і сучасних елементів, а «традиційні» культури не є абсолютно статичними, вони розвиваються, виходячи з власних, внутрішніх закономірностей.

Релігійна сімейна традиція є складовою культури етносу. У ній сконцентрований досвід не тільки минулого, але і теперішнього, а тому збереження релігійної обрядовості у складі соціо-нормативної культури сім'ї є запорукою збереження народу, виявом його максимального пристосування до оточуючого середовища та задоволення потреб власного життєвого світу.

Висновки. Релігійна обрядовість як сукупність релігійних обрядів постає для багатьох людей засобом задоволення потреби в міжособистісному спілкуванні, у прилученні до обрядової традиції.

Релігійна обрядовість є беззаперечною цінністю, на якій ґрунтуються специфічні цінності життєдіяльності родини – подружня вірність і любов, оберігання цілісності сімейної спільноти, плекання дітей і піклування про старших членів сім'ї, працьовитість, гостинність, культ предків, демократизм взаємин, розвиток самостійності та ініціативи. Сім'я – це найстійкіший елемент людського суспільства, інститут суспільного виховання, осередок збереження віри та духовності суспільства.

Історичний процес виникнення, розвитку та функціонування релігійної обрядо-

вості в системі сімейних традицій заснований на суб'єкт-об'єктних стосунках, у яких суб'єктом є людина, а також сім'я як спільнота, а об'єктом – світ та людське буття.

Незважаючи на те, що об'єктивною реальністю сьогодення є лібералізація у суспільній свідомості поглядів на «традиційну» сім'ю, виникнення нових форм шлюбу та шлюбних відносин, родина та сімейна релігійна обрядовість залишається однією із найважливіших цінностей в житті людини та спільноти. Звернення до сімейних традицій релігійної культури дозволяє віднайти духовні засади для подальшого розвитку суспільства у сучасну постіндустріальну епоху. Стаття не вичерпує усієї повноти проблеми, а тому перспективою подальших досліджень є обґрунтування з точки зору релігії традиційних сімейних цінностей та їх соціокультурних трансформацій у сьогоденні.

Список літератури

1. Гоулман, Д. (2018: 512). Емоційний інтелект [пер з англ. С.-Л.Гумецької]. Харків: Віват.
2. Лукашевич, М.П. (1998: 234). Соціологія: виховні механізми і технології. К: ІЗМН.
3. Михальченко, М. (2004: 488). Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич – Київ: Відродження.
4. Скотна, Н. (2005: 384). Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. Львів: Українські технології.
5. Феномен нації: основи життєдіяльності. (1998: 264). [За ред. Б.В.Попова]. К.: Товариство «Знання», КОО.

References

1. Goleman, D. (2018: 512). Emotional Intelligence [translated from English. S.-L. Gometsky]. Kh. Vivat.
2. Lukashevich, M.P. (1998: 234). Sociology: Educational Mechanisms and Technologies. K: IZMN.
3. Mikhalchenko, M. (2004: 488). Ukraine as a new historical reality: European back-up player. Drohobych - Kyiv: Renaissance.
4. Scotna, N. (2005: 384). Person in a split civilization: education, world outlook, actions. Lviv: Ukrainian technologies.
5. The phenomenon of the nation: the basis of life. (1998: 264). [Ed. B.P.Popova]. K.: Society «Knowledge», KOO.